

MANUELA NEVACI
(Bucure ti)

ASPECTE ETNOLINGVISTICE LA AROMÂNII F R ERO I¹

1. F r ero ii (sg. *f r irótÉ*, pl. *f r iró*) se g sesc mai ales în Albania², dar i în Grecia³, în R. Macedonia⁴, i, de asemenea, în România.

Denumirea acestui grup provine de la localitatea de ba tin , Fra ari (din Albania). Dintre toate grupurile de aromâni, ei sunt singurii care î i p streaz numele etnic, f r proteza lui *a* „cu o pronun are mai apropiat de numele comun al tuturor românilor” – afirma Theodor Capidan – spunându- i „r m n” (pl. *r m ni*), f r proteza lui *a*, dar cu un *r* ini ial pronun at ceva mai ap sat.

În ceea ce prive te subgrupurile f r ero ilor, divizarea în grupe regionale nu joac un rol important. Grupe locale dup a ez ri, precum *Cândruvea* (din Cândrova), *Grâmâticuvea* (Gramaticova), *Migindo* (din Medgidia), *Câstrâ io* (din Custre) i *Pliso* (din Pleasa), sunt doar excep ii, în timp ce la ceilal i aromâni, grupurile se denunesc dup localit ile de origine.

¹ Aceast lucrare a fost realizat în cadrul proiectului „Valorificarea identit ilor culturale în procesele globale”, cofinan at de Uniunea European i Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Opera ional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finan are nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

² F r ero ii din Albania se g sesc în zona ora ului Korça (ar. *Cur âl*) i în localit i ca Pleasa, Di ni a i în inutul Ceameria (alb. *Cemëri*). Cf. Saramandu 1984, p. 471.

³ În zona ora elor Vodena (gr. *Edessa*) i Neagu te (gr. *Naousa*) cu localit ile Gramaticova de Sus, Feti a, Paticina, Papadia, Selia de Sus i în Tesalia; cf. Saramandu 1984, p. 471.

⁴ În Republica Macedonia din fosta Iugoslavie se g sesc f r ero i în Beala de Sus i în Nijopole; cf. Saramandu 1984, p. 471.

La fel ca în cazul celorlalți aromâni – conform opiniei mai larg răspândite –, f r ero ii au ajuns în actualele teritorii venind dinspre nord, dar numai după ce s-au desprins din trunchiul român comun. În stadiul actual al cercetărilor, trebuie să admitem că romanitatea a putut să apară în mai multe zone ale vastului teritoriu romanizat din nordul și din sudul Dunării și că aromânii sunt continuatorii romanității sudice (Saramandu 1984, p. 423; cf. Capidan 1931, p. 170): „Originile dialectelor românești – afirmă Nicolae Saramandu – trebuie cunoscute în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în inutul și pe lângă romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o «pânză de romanitate», care s-a destrămat în urma migrației slavilor în sudul Dunării. Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat” (Saramandu 2004, p. 71–72).

Aromânii din Albania își zic *români* și au o puternică conștiință a unității de neam și de limbă cu românii din nordul Dunării: este vorba atât de conștiința romanității, cât și de conștiința românității.

Un lucru care poate prezenta surprinzător îl constituie faptul că f r ero ii – și nu numai cei cu o instrucție superioară – au o foarte clară și marcată conștiință a românității. Trebuie să precizez că este vorba nu de o conștiință „inocuată” pe calea culturii – nu există niciun interes oficial local în acest sens –, ci de o conștiință transmisă din generație în generație în cadrul colectivității de aromâni.

În ceea ce privește conștiința romanității, ea se menține trează prin vestigiile romane, printr-o serie de exemple, la Apollonia (azi Poian), pe malul Adriaticii, principala poartă de intrare a romanilor în Balcani, în secolul al II-lea î.Hr., când Iliria, Macedonia și, apoi, întreaga Grecie (anul 148 î.Hr.) devin provincii romane. Din Apollonia pornea faimoasa Via Egnatia (denumită până azi de către aromâni *Calea Mare*), principala arteră de circulație în Balcani pe direcția vest-est, care ajungea până la Salona (arom. *Sărân* ; Salonic), continuându-se până la Constantinopol. Când am vizitat Apollonia, persoanele care ne însoțeau – ca, de altfel, și aromânii din localitățile aflate în apropiere de Apollonia – și-au exprimat opinia, de fapt con-

vingerea, c ă romanitatea instalat ă aici s-a perpetuat de-a lungul secolurilor, aromânii f r ero i fiind urma ăii legionarilor romani de odinioar ă .

Referitor la con ătiin ăa rom ănit ăii, ea este veche de c ăteva secole, nefiind rodul exclusiv al ini ăiativei Rom ăniei, care a ănfiin ăat pe teritoriul actualei Albanii la sf ăr ăitul secolului al XIX-lea i ănceputul secolului al XX-lea c ăteva coli cu predare ăn limba rom ăn i a construit o biseric ă rom ăneasc ă ăn ora ul Korcea.

Ocupa ăiile de baz ă ale arom ănilor f r ero i au fost, secole de-a r ăndul, *p storitul* i *carv n ritul* (transportul m rfurilor ăn caravane, pe cai). Ei au practicat i practic ă, de asemenea, *comer ul* (nego ul) i *me te ugurile* (arom ănii or eni). ăn mai mic m sur se ocup de agricultur ă. ăn lucrarea de fa ăne ocup m de precizarea c ătorva aspecte etnografice din via a pastoral ăa arom ănilor f r ero i i reflec ăarea acestora ăn graiul lor.

2. P storitul nomad – un *modus vivendi* al f r ero ilor

ăn ceea ce prive te p storitul la f r ero i, Theodor Capidan afirm ă c ă, „Dintre to i rom ănii din Peninsula Balcanic ă, adev ra ăii nomazi care n-au locuin ăe stabile at ăt la munte c ăt i la es i locuiesc mai mult ăn c live sunt arom ănii din Albania [...]. F r ero ii, chiar dup ce s-au a ezat la munte cu toate familiile i avutul lor, nu a teapt dec ăt s se ispr veasc iarba bun de p scut ca s se mute ăn alt parte”. Nomadismul ăn p storit, prezent ăndu-se sub o form de civiliza ăie mai ănaintat ă, trebuie deosebit de acela al triburilor de step ă. *P storitul ăn forma seminomad* implic mutare alternativ i periodic concomitent ăa turmelor, oamenilor i ăntregului inventar gospod resc, ăns ăn acelea i a ez ri, ceea ce infirm ă afirma ăia lui Capidan conform c reia arom ănii f r ero i ar avea p storit ăn form nomad ă. ănc ăncep ănd din secolele al XIII-lea i al XIV-lea (Kramer 1989, p. 423), f r ero ii i-au construit ăn apropierea p unilor din zona de munte **a ez ri stabile de v rat**, care, dac o permitea clima, se dezvoltageau adesea ăn **a ez ri de durat ă**.

Modul de practicare a p storitului presupunea transhuman ăa i nomadismul, fiecare ăn parte cu caracteristicile sale.

P storitul transhumant presupune mutarea alternativ i periodic a turmelor între dou regiuni de climat deosebit, înso ite numai de p stori.

P storitul în forma seminomad implic schimbarea periodic a locuin elor în locuri mai sigure i în func ie de calitatea p unilor. Între tipul de via seminomad i transhumant, ultimul pare a fi fost cel mai vechi. La p storii aromâni, transhuman a nu este atât de r s pândit . Ea este practicat de nevoie în regiunile în care b rba ii, pu tându-se ocupa i cu altceva decât cu p storitul, se duc o parte cu vitele la p scut, o alt parte r mân acas , îndeletnicindu-se cu alte treburi. Nu se cunoa te motivul care i-a determinat pe p storii aromâni s nu continue aceast form a p storitului. Se pare c ei au evitat-o numai din pricina nepl cerilor ce se iveau în via a de familie.

P storii din Albania, cunosc i sub numele de f r ero i – unii dintre ei –, î i mânau turmele la iernatic spre câmpia Muzachia, coborând pân aproape de portul Volona. Al ii apucau drumul spre Tesalia. P storii a eza i la nord de râul Scumbi se îndreptau spre satele Beala de Sus i Beala de Jos. Cei din inuturile Dangli i Colonia (cu centrul Fra ari) î i mânau turmele la v ratic în Mun ii Gramos.

F r ero ii din Albania, tr ind sub continu amenin are din partea popula iei albaneze, i-au p r sit, cei mai mul i, locurile de ba tin i au ajuns cu turmele pân la Muntele Neagu , deasupra Veriei. Aici ei au ocupat comuna Selia de Sus. O parte dintre ace tia duceau turmele la iernatic în apropiere de ora ul Neagu te, iar al ii î i coborau turmele pe r mul m rii, a ezându-se în apropierea ora ului Caterina, de la poalele Olimpului. Cei din Neagu te, cu timpul, au fondat o comun numit Hurpani. Cei mai mul i iernau la Caterina, restul în Câmpia Salonicului (unde de ocupau i cu agricultura).

P storii nomazi tr iau în *f lcare*⁵. O *f lcare* era alc tuit din mai multe *fumêa* (< lat. *familia*), iar c petenia unei *f lcare* era *àih élu* (< tc. *kehaja*). P storul se nume te *picurâr*^u (< lat. *pecorarius*). Majoritatea f r ero ilor – mai ales cei care practicau p storitul nomad –

⁵ Cf. Capidan 1926, p. 165: *f lcare* (< lat. *falx*, *-cem*) ‘secere’: „Un derivat adjectival *falcalis*, *-em*, din care am avea *f lcare*, a trebuit s însemneze, la început, por iunea de p mânt în forma ‘secerei’, locuit de o grupare de familii”.

locuiau în *c live* (< ngr. |r}^sr), dar cei care numai iarna plecau la es i vara reveneau la locuin ele lor de munte aveau case.

A ez rile p storilor aromâni se g sesc pe în l imi de munte, departe de drumurile mari. Ca înf i are, ele se arat impun toare, fiindc mai toate au pozi ii frumoase, sunt situate pe lâng ape curg toare i în apropiere de p duri seculare. Originea acestor a ez ri este foarte modest . La început ele se alc tuiau din simple *c live* (*colibe*) de sub conducerea unui *celnic*, grupate de cele mai multe ori în mai multe c tune a ezate aproape unele de altele. Adesea aceste c tune izolate prin mun i se f ceau numai pentru siguran a femeilor i copiilor. i ast zi se mai p streaz în tradi ia local amintirea despre vechea structur a celor mai multe sate române ti din Pind. Aceast stare primitiv a a ez rilor române ti se poate în elege numai dac inem seama de faptul c aromânii, la început, îndeletnicindu-se cu p storitul, au dus o via transhumant sezonier i chiar seminomad cu obi nuitele pendul ri între munte i câmpie. Dac i-au ales a ez rile de munte, aceasta au f cut-o din mai multe motive. Ca p stori, ei aveau nevoie de inuturi cât mai întinse i bogate în p uni. În astfel de împrejur ri, ei nu s-au putut stabili nici pe vârfuri de munte, i nici de-a lungul v i-ilor, ci pe povârni ul mun ilor, departe de marile artere de comunica ie.

În felul acesta, a ez rile lor, la început c tune alc tuite numai din câteva colibe, cu timpul se transformau în sate mai m ricele, dintre care unele, devenind centre comerciale mai importante, repede ajungeau ora e înfloritoare.

Mai multe colibe la un loc formeaz un c tun. *C livele* sunt f cute din pari înfip i în p mânt i împleti i cu *anur* (fagi sub iri); peste împletitur vine tencuiala de p mânt. *C livele* construite pentru mai mult vreme se fac din nuiele groase de alun, cr pate în dou , care se împletesc pe dup parii de sus inere a pere ilor, apoi se pune tencuiala. Pe deasupra, *c livele* se învelesc cu scânduri, cu stof sau cu frunze. *C livele* au o singur înc pere de form p trat .

2.1. Ritualuri pastorale

În cercetarea ritualurilor pastorale se are în vedere rela ia p stor – turm – natur , pe de o parte –, iar pe de alt parte rela ia p stor – ob te – familie.

O *f lcare* reprezenta o grupare profesională cu caracter economico-social, dar era bazată pe frăiere și solidaritate. *Picurarii* erau *f rta i*. Un moment important din viața păstorilor era iertarea vinovaților, care se făcea numai de către bătrânii obișnuiți; stingerea vendetei era de asemenea importantă pentru viața obișnuită. Încheierea vendetei se făcea tot prin amestecul de sânge, prin frăierea de cruce sau prin căsătorie. Familiile împlicate trebuiau să jertfească oie și câte un miel. Mielul trebuia să se taie în prag, tămiat cu lemne în cruce. Sângele care curgea simboliza sângele care ar fi curs dacă ar fi continuat vendeta.

Turma „cupia” era formată din oi, capre, cățări, cai. Turma se afla în stână. Ridicarea stânei se făcea pe un loc sacru, ales de turmă cu o noapte înainte. În stână trebuie să existe obiectele strămoșești: *t mbarea și c rligul*, care *aduceau noroc stânei*; la intrarea în stână se îngropa un ban de la strămoși, iar sub talpa stânei trebuia să fie un arpe care veghea asupra ei. Întotdeauna la temelia stânei se puneau oștile unui om mort în luptă. Se jertfea un miel și se aprindea *focul viu*. Inițierea păstorului începea să se facă, mai întâi, în cadrul familial. A doua zi de la naștere, mieii erau încredințați copiilor și câteva nopți dormeau cu ei în păț în semn de apropiere față de oi. Copilul trebuia să cunoască semnele cerului, pământului, arborilor, plantelor, animalelor; asista la evenimente astrale importante: întâlnirea dintre soare și lună, o dată la 5 ani, întâlnirea dintre luceafăr și nopți, o dată pe an. Înainte de deschiderea stânei, mergeau cu păstorii în pelerinaj la biserici, pe teri sau copaci, cu icoane, pe vârful de munte. Copiii țiau graiul muntelui după înfrățirea lui, care se schimba mereu. Când muntele se întunecă – plouă, când strălucete neașa pe munte, la soare – va fi mare bucurie. De la 10-15 ani, băiatul intră în ucenicie pe lângă părintele lui sau pe lângă un păstor bătrân. Mai întâi trebuia să treacă prin diferite încercări grele: să doarmă pe zăpadă, să rabde de foame și sete, să meargă pe drumuri lungi și obositoare prin vânt și ploaie; i se aplica „bătăia rituală” pentru a putea suporta durerea fizică, mai târziu când va fi nevoie, fără să se vaite. Trebuia să învețe să stea în mijlocul turmei și să o păască; trebuia să învețe „limba oilor”: să știe să îndemne oaia, să-i cânte, să-o cunoască după glas, să se înțeleagă cu ea. Pe păstori

trebuia s fac exerci ii ca s pasc turma; s fereasc oile de soare, de vânt, de fiare; cuno tea apa bun , umbra bun . Treptat era pus s mulg oile, s le tund , s întoarc dou turme care se întâlnesc. Pe drumuri de iernatic, pe furtun i z pad , trebuia s ia ini iativa, s tie s se descurce în orice situa ie. Trebuia s aib cuno tin e în domeniul matematicii, chirurgiei empirice, botanicii, trebuia s tie s ridice ad posturi rapide.

Tân rului cioban i se încredin au i c ile de a st pâni virtu ile: cump tarea, st pânirea de sine, chibzuin a. Dar cel mai important lucru este s nu dispere niciodat , în cazul în care i-a pierdut turma. El trebuia s i-o refac , neap rat prin munc .

Ini ierea ciobanului se f cea i pentru a fi bun lupt tor. Exerci iile de curaj începeau la stân . Lupta de ap rare a p storilor era în ceat organizat , la nevoie p storul se ap ra i singur. Era înv at s c l - reasc pentru a transmite repede o veste, s foloseasc brâul pentru a trece peste pr p stii. El trebuie s cunoasc semnalele de primejdie: l tratul cânelui, b taia a dou pietre, focul aprins, diferite feluri de fluierat, o creang rupt , un grup de pietre pus la r scruce de drumuri. În final, dup ce înv a toate aceste lucruri, trebuia s depun jur mântul: *turma trebuie p strat ca via a*. Jur mântul se f cea punând mâna pe cârligul str bun i înfingând un cu it în p mânt. Urma *primirea turmei* de c tre tân rul cioban. Primirea turmei se f - cea a ternând în pragul arcului brâul p storului, pres rat cu ierburi. Se arunca apoi un colac rupt în mai multe buc i i se stropeau oile cu apa culeas din roua din 23 aprilie. Turma, în frunte cu batalul, care avea coarneau împodobite cu verdea i colaci, intra în stân . Aici, ritualurile aveau loc în func ie de cele dou mari cicluri ale p storitului: v ratic i iernatic. Întâmpinarea f tatului de iarn se f cea prin ritualuri diferite, prin care se urm rea s fie înfrânte duhurile rele: toat familia ciobanului bea „ap sfîn it de foc”. Oile f tau pe rând, în locuri neatinse. Primul miel n scut era menit pentru jertf .

Pe la începutul lui ianuarie (6 ianuarie), se sfîn eau apele. *În ziua de sfântul Gheorghe avea loc „legarea” sau deschiderea stânei*. Tot acum se f cea *curmarea mieilor – în rcatul ritual*, prin trecerea mieilor peste foc. Urma primul muls, ritual executat numai de baci.

Din primul lapte muls, se aruncau câiva stropi în foc sau se stropeau boturile mieilor. P storul care mulgea mai repede și mai mult lua, fictiv, locul baciului, ceea ce însemna că tinerii luau locul bătrânilor. Din primul muls se dădea pomană și pentru morți.

Urma plecarea oilor la pășune. Se arunca după oi apă, iar pe stânci un mănunchi de iarbă. Primul călător se dădea de pomană sau se arunca în fântână. Ceremonia plecării oilor la pășune se sfârșea cu o masă rituală. Toți pstorii și bătrânii satului se așezau pe iarbă în funcție de rang și vârstă. Se mânca din mielul jertfit.

Furtul „mănarului” era interzis. De asemenea era interzis furtul apului, berbecului, câinilor, oilor. La stânci, pstorului îi era interzis să aducă sau să se ducă la vreo femeie, aceasta însemnând încălcarea purității stânei și a pstorului, care uneori se pedepsea cu moartea. Despre pstor în popor se credea că este posesorul unei forțe supranaturale: el poate învinge zânele, gășind fluierul fermecat ascuns de ele; el supune fata pădurii, pe care o leagă cu brâul ca să-i spună buruienele cu care vindecă oile; el învinge dracul prin isteime.

3. Aspecte lingvistice

Exemplificăm prin câteva texte aspectele etnografice ilustrate, analizând particulatitățile dialectale.

[Întâmplare]

ar⁶ l³/t di c t³a³/ di c t³ăc³ i” // e...nTMsi un^É m⁶... mări / ți să spun^É!// **mutrám** di c t³a³/ mutrám di c t³ăc³ / i // m⁻-**aspárÉ**/ **caftÉ** / **mutréstÉ** d⁻ un³/r míni // li misurá⁻ //

[Ahiléa ico, 61 de ani]

[Fier (= arom. Fșáric), Albania; originar din Saranda]

cuc p r s-**pást**

la dóspr i Ýi arám p curárÉ t- n locÉ // i ... a éiÉ avšá v r ... ás su-d o⁻ / avšá v r bás su-d o⁻ elÉ // nšás u đuc p-r -cuđun **apÉ** s-

⁶ m t = scandal.

pást / b-a él' cu c pì / ... nu şarâ lîcî-a lorÉ // [...]u¹ c ftâr / nşás r
acás la el' / a m -sa- l'Ë s r c [...] „fi **óî**-a t Ì şarâ furÉ” È-s //
nv scut picurárÉ//

[Ahiléa ico, 61 de ani]
[Fier (= arom. Fşáric), Albania;
originar din Saranda]

la ún ðmi⁻ nçl⁻ su [k] la únă ní e ná sút dá spr Èà f⁻ im á ; //
no⁻ / avşám un **múnt**—a n^ostu acló tu Mak ðçní⁻ // a él múnt ... p la
o m⁻ e opðsút

[Dumitru Butcaru, 77 de ani]
[Mihail Kog Iniceanu,
Constan a]

cum lucrá l na?

l na ... / n^l-ávşa ... / cum ári tíóra i **acúmp r** duáála / di tras l n // u
fÁ şá f⁻ áta... avşá unÉ ... felÉ a é cu Óápt ni / —ðfi cár⁻ -u f⁻ şádşcásâ
// -u tur şá / şál / an sşá ... / lúç-re ... aht r—//

[Maru a Gagici, 71 de ani]
[Beala di Supr , R. Macedonia]

©ó⁻li

vşára dşapóşa ,i ámÉ tu múnti / b gánÉ stánşsa // c ndÉ yarámÉ
picurárÉ ló⁻ li li b gám tç-ara / ti / ... nâ fă şáßðfâ lçr— //
fâ lçr— ádicâ / [] şarám tre⁻ pátru⁻ iß —...aveámÉ tre⁻ **fi óri a no** /
... li misticám^o ó⁻ li t-un locÉ // mulËşám^o lş-a táli i câ yara **laí**, i **calé i**, i
báxi -pş-a şáli **rúdi** -pş a şali **úti** / m⁻ **-alumtámÉ** cu ó lş-a mşáli / ...
câ t lápt arÉ / lápt li l-b gánÉ ... ul mulËşám / b gím dálu tre⁻
sticâ tór— tu câ záni ... // Şvşám câ ž m r— / **tálurÉ ...tálur** ... //
l⁻bâ gám sticâ^o râ ... dálu tre⁻ sticâ tór ul ligám gíni è-mu átÉ a é s-
nu s-**aspárg** / ... -ul turám láptili dşap^oşsa — ... Ìu cl'igám⁻ // Ìu
cl'igám -lç-adunám tu sticâ t^oór— d äp^oşş / ... -ul fă şámÉ t l mé
// fă şámÉ t l mé d äp^oş fă şáÛðjⁱ ba É // bá u ... lç-adunám tu
tálurÉ //

[Pitu Gheorghe, 67 de ani]
[Cogealac, Constan a].

3.1. Fonetic i fonologie

3.1.1. Vocale

În lucrurile de specialitate se semnalează faptul că în graiul f r erot nu există, în general, [a] protetic.

Graiul f r erot	fa de	graiul gr mostean
<i>r</i> "		<i>ar</i> "
<i>r m n</i> ^o		<i>arm n</i> ^o
<i>raft</i> ^o		<i>arâftu</i>
<i>veg</i> × ^o		<i>avég</i> × <i>u</i>

Proteza lui |a| apare totuși în graiul f r erot în cuvinte ca: *ará i* 'rece', *acúmpur*^o 'cump r', *aspárg*^o 'sparg', *aspár*^o 'sperii', *alúmt*^o 'lupt' forme pe care le-am înregistrat și în aceste texte. Fenomenul poate fi interpretat ca o evoluție recentă, paralelă cu cea înregistrată în graiurile aromânești care au [a] protetic.

Labializarea lui [] neaccentuat în silabă posttonică, prin asimilare la timbrul vocalei scurte finale reprezintă o particularitate a f r eroilor plisoi: *acúmpur*^u 'cump r', *leagun*^u 'lág n', *tálmur*^u 'putin' fa de *acúmp r*^u, *lág n*^u, *tál r*^u la ópa și la ceilalți aromâni.

Labializarea lui [i] neaccentuat (provenit din [e] neaccentuat), ca în dacoromân: *v'ur* pentru *viĚur*, *nv scur* pentru *nviscur* în restul aromânei.

Fenomenele în discuție au fost semnalate de N. Saramandu pentru graiul numit moscopolean, pe care noi îl numim grabovean.

3.1.2. Diftongi și vocalele scurte finale

În graiul f r eroilor plisoi vorbit astăzi în Albania, diftongii *a*, *ɤa* se realizează ca *a*, *ɤ*: *f t* 'fat' *s³.i* 'soare'. În ceea ce privește diftongul *a*, am notat rostirea lui ca *˜a: f˜at*, fenomen nesemnălat până în prezent la f r eroii plisoi, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă. Surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *ɤa*: *sɤari*, în variație liberă cu *a*. Rostirile cu *ɤa* nu au fost semnalate până în prezent la f r eroii din Albania; este posibil să fie vorba de un arhaism sau de

o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu *ɤa*, sub influența f r ero ilor *opani*, care l-au p strât pe *ɤa*, netrecut la ³.

Reducerea diftongului *a* la *a*, după [r], am înregistrat-o în forma *mutrá̃m* (pentru *mutr á̃m*) ‘priveam’.

Se tie c în graiul f r ero ilor, [u] final asilabic este generalizat, întâlnindu-se atât după consoană simplă, cât și după grup consonantic: *pot*^o ‘pot’, dar și *caft*^o ‘caut’ (rostit în restul graiurilor aromânești cu *u* plenison: *caftu*. Nesemnalat până -n prezent este afonizarea vocalelor finale [i] și [ɨ]: *munt* ‘munte’, *afl* ‘afl’ etc. În ceea ce privește rostirile de tipul *afl*, fenomenul amu irii lui -*ë* (în poziție finală) se întâlnește în dialectul gheg al limbii albaneze, așa cum a semnalat domnul prof. Brâncu. Credem că în graiul f r ero ilor plisoi din Albania este o evoluție internă, dialectul tosc cu care ei sunt în contact neprezentând fenomenul. În plus, amu irea vocalei apare și la -*i* final, realizându-se o serie completă [-u, - , -i].

3.1.3. Consoane⁷

În ceea ce privește consonantismul semnalăm următoarele fenomene:

Trecerea lui [x] la [y], [ɨ], schimbare recent semnalată parțial în graiul gr mostean, am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul f r ero ilor plisoi din Albania: *fu...yi/fu...ɨ* ‘hoii’, *ya...@~a...* ‘peștri’ *ursoyi* ‘ursuleii’ pentru *furxi*, *xar*, *ursolxi* la ceilalți aromâni.

3.2. Morfologie

În domeniul morfologiei, semnalăm următoarele schimbări:

3.2.1. Articolul

Amu irea lui [i] final din forma de genitive/dativ singular a articolului hotărât enclitic la substantivele masculine: *a fi ócu*, *a lúpu*, *a b çbátu*. Fenomenul apare mai ales la f r eroii plisoi. La f r eroii ópa formele *a fi óru* ~ ~ *a fi óru* se află în variație liberă.

⁷ În acest subcapitol voi prezenta doar particularitățile de natură fonetică și unele schimbări care pot indica tendința în evoluția consonantismului acestui grai.

3.2.2. Pronumele

La f r ero ii pliso i din Albania, am înregistrat urm toarele forme pronominale, care se reg sesc la pliso ii stabili i în Dobrogea : *ai* ‘ace tí’, *a no* ‘ai no trí’, *a vo* ‘ai no trí’, fa de *ái ti*, *a nó ti*, *a vó ti* în alte graiuri.

Semnal m, de asemenea, formele pronomelui relativ : *ca~* ‘care’ i *a cu~* ‘a c rui’ fa de *cári*, *a cúri* în restul aromânei. În cazul formei *a cu~* semnal m forma *cui* din dacoromân .

3.2.3. Verbul

În graiul f r ero ilor, inclusiv la cei din Albania, se constat unfenomen recent, anume reducerea num rului de conjug ri de la patru la trei prin trecerea verbelor de conjugarea a III-a, pu în numeroase, la conjugarea a II-a : *fá ire* f *ári* ‘facere’ ; *spúniri* *spun ári* ‘spunere’. De asemea, unele verbe de conjugarea a IV-a trec la conjug rile întâi sau a II-a . Verbele de conjugarea a IV-a slab în – *sc* i verbele de conjugarea a IV-a tare trec la conjugarea întâi : (*avd*^o) *avĚ ri* *avĚári* ‘auzire’ i (*amu sc*^o) *amu ri* *amu ári* ‘amu ire’, în timp ce verbele de a IV-a slab în –*esc* trec la conjugarea a II-a : (*a urĚesc*^o) *a urĚíri* *a urĚ÷ári* ‘mirosire’, (*mutrĚsc*^o) *mutrírí* *mutr÷ári* ‘privire’.

Forma de perfect compus 3 pl. a verbului *am* este *ar*^o fa de *a*”în restul aromânei, probabil sub influen a formei de pers. 3 sg. *ari* .

O particularitate a aromânilor pliso din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg i 3 pl. –*est*^o la verbele de coj. a IV-a slab în –*esc*^o: *mutrest*^o fa de *mutresc*^o ‘privesc’ la ceilal i f r ero i, prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *mutre tí* (probabil i sub influen a formei de pers.a III-a sg. *mutr-á tí*, *past*^o pentru *pasc*^o

La indicativ imperfect, forma de pers. a 2-a pl. este *c ntát*^o fa de *c ntá* în restul aromânei, sub influen a formei identice a perfectului simplu: *c ntát*^o. Observ m c s-a evitat confuzia cu forma de prezent, ajungându-se la confuzia cu forma de perfect simplu. În felul acesta, s-a marcat opozi ia prezent–perfect : prez. *c ntá* – impf., pf.s. *c ntát*^o.

3.3. Lexic

În cea ce prive te lexicul p storesc semnal m existen a unor termeni comuni la aromâni, albanezi i s r c ceani⁸.

	Aromâni	Etimon	Dacoromâni	Albanezi	s r c ceani (Kahl 2007)
1	ap	din substrat	ap	cjap, cap	u
2	ut	din substrat	ciut	shütë	
3	strung	din substrat	strung	shtrungë	
4	stîrpár	der. neates- tat în DDA	cioban pt. oaie steril	shteripar	
5	ba É	probabil din substrat	cf. dr. baci	baxhos	μ
6	Ííz	< gjizë	urd	urdhë, gjizë	
7	stearp		stearp	shterpë	
8	rud	< lat. rudis	cu lân scurt	rrudë	p
9	laiu	< lat. lajus	aie cu corpul maron	llaj ë	
11	fluiarâ	< ?	fluier	fyell	

În ceea ce prive te lexicul p storesc, putem spune c e vorba de popula ie autohton de p stori, dintre care unii sunt albanezii actuali care i-au p strat limba, al ii sunt aromânii, autohtonii romaniza i i al ii sunt s r c ceanii, aromâni greciza i.

BIBLIOGRAFIE

Brâncu 2002 = Grigore Brâncu , *Introducere în istoria limbii române*, Editura Funda iei România de Mâine, Bucure ti, 2002.

⁸ S r c ceani (cunoscu i i ca *saraca ani*, *c r c ciani* i *carac ciani*; gr. - sau , bg.) transhuman i, vorbitori doar de greac . S r c cianii ar fi aromâni greciza i, iar etnonimul lor deriv din aromânescul *s rac*, sunt des folosite de na ionali tii aromâni. C s torii mixte între aromâni i s r c ciani au loc doar de câteva decenii (Weigand 1895, p. 277).

- Capidan 1926 = Theodor Capidan, *Românii nomazi. Studiu din via a românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Editura Institutului de arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1926.
- Capidan 1931 = Theodor Capidan, *F r ero ii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în DR, VI, 1931, p. 1–210.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, I–XI, 1920–1948.
- Kahl 2007 = Thede Kahl, *Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten in Epirus Und Südalbanien*, Münster, Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas, 2007.
- Kramer 1989 = Johannes Kramer, *Aromunisch*, în *Lexikon der romanistischen Linguistic*, vol. III, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1989, p. 423–435.
- Nevaci 2007 = Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor f r ero i din Dobrogea*, Bucure ti, Editura Cartea Universitar , 2007.
- Saramandu 1984 = Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie româneasc* , Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 423–475.
- Saramandu 2004 = Saramandu, Nicolae, *Romanitatea oriental* , Bucure ti, Editura Academiei Române, 2004.
- Weigand 1894, 1895 = Gustav Weigand, *Die Aromunen*, vol. I–II, J. A. Barth Verlag, Leipzig, 1894, 1895.
- Weigand 1888 = Gustav Weigand, *Die Sprache der Olympto-Walachen*, J. A. Barth Verlag, Leipzig, 1888.

L'AROMAIN: ASPECTS ETHNOGRAPHIQUES
REFLÉCHIS DANS UN DIALECTE ROUMAIN PARLÉ
DANS LES BALKANS
(Résumé)

Les Aroumains F rsherots (sg. *f r irót*, pl. *f r iró*) habitent surtout en Albanie, mais aussi en Grèce et en République de Macédoine.

Pour notre étude, nous nous sommes intéressés notamment à l'établissement de groupes dialectaux, grâce aux F rsherots venus des Balkans et établis en Dobroudja représentés par deux groupes, les *chopani* et les *plisotsi*, avec des aspects ethnographiques.

La conscience de la roumanité a été plus forte chez les F rsherots que chez les autres Aroumains. L'idiome f rsherot est plus proche du dacoroumain que les autres idiomes aroumains. Cette conscience est encore vive aujourd'hui et correspond probablement au fait qu'eux-mêmes se désignent comme *r m ni* (sans *a* prothétique), mot qu'ils assimilent et identifient à celui de Roumain.

CUVINTE-CHEIE: *dialect aromân, etnolingvistic , lexic p storesc*

KEYWORDS: *aromanian dialect, ethnolinguistics, shepard vocabulary*

*Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 Bucure ti, str. 13 septembrie, 13
elanevaci@yahoo.com*